

49,7% території й 54,6% населення провінції перейшло у підпорядкування крайових центрів історичних коронних територій. Усталені господарські зв'язки між сільськогосподарськими територіями й морськими портами були зруйновані, економіці краю завдали нищівного удару, проте королівський уряд не зважав на вимушені економічні втрати, оскільки мета адміністративних змін визначалася політичними міркуваннями: треба було знищити підоснову зростання регіоналізму і врешті на справі інкорпорувати приєднану, але так і не підкорену бунтівну провінцію. Бессарабія та Буковина були фактично перетворені на прифронтові зони, прискореними темпами розгорталося будівництво воєнно-стратегічних об'єктів, усі витрати на утримання місцевої адміністрації та реалізацію соціальних проектів були скорочені. Цілковито відверто прем'єр на зустрічі з місцевою адміністрацією Бессарабії заявив, що всі думки уряду підпорядковані ідеї забезпечення країни гарматами і нічого, крім траншей і дотів, будуватися в краї за державний кошт не буде¹¹⁵.

Різкий поворот Румунії в напрямі зближення з гітлерівською Німеччиною прискорив силові розв'язання «українського питання» – 27 червня 1940 р. радянські війська захопили Північну Буковину і Бессарабію.

3. Українські землі у складі Чехословаччини

Приєднанням Закарпаття до Чехословацької республіки (ЧСР) у 1919 р. було покладено початок новому, багато в чому суперечливому, але важливому й у цілому значно позитивнішому, порівняно з попереднім періодом перебування в складі Австро-Угорщини, етапові в соціально-економічному й національно-культурному розвитку цього самобутнього українського краю. Адже Чехословаччина була єдиною серед новопосталих після Першої світової війни держав Центрально-Східної Європи, яка до самого кінця міжвоєнного періоду зберігала ліберальну демократичну систему, з виборним двопалатним парламентом, представницьким урядом і верховенством закону.

Ще й сьогодні цей невеликий період (1919–1939 рр.) у багатовіковій історії Закарпаття оцінюється неоднозначно: від тверджень деяких сучасних чеських авторів про те, що «перша Чехословацька республіка знаменувала для Підкарпатської Русі (під такою назвою Закарпаття увійшло до складу ЧСР. – *Авт.*) період громадянської свободи, гарантувала національний розвиток, почали вирішуватися економічні проблеми, нагромаджені в австро-угорському минулому»; що «протягом 20 років ця територія пережила найбільший національний, культурний і, на кінець, й економічний розквіт за всю свою історію» і до висновків окремих вітчизняних дослідників про те, що чехословацький уряд ігнорував міжнародні зобов'язання, свої обіцянки та національні і соціальні інтереси закарпатців; «ставився до Закарпаття як до колоніальної провінції, аграрно-сировинного придатка до Чеських земель»; здійснював щодо нього «відверто дискримінаційну економічну політику», безжалісно експлуатуючи природні ресурси й населення краю; «проводячи щодо нього, як і його попередника – угорська влада – денаціоналізаторську політику»¹¹⁶.

Між цими діаметрально протилежними твердженнями є й досить розважливі судження, насамперед вчених з української діаспори. На нашу думку, вони більше відповідають реальній ситуації у міжвоєнному Закарпатті. Зокрема, оці-

нюючи майже 20-річний період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини, більшість дослідників переконана, що, наприклад, «хоч як важко йшло життя на Підкарпатській Русі під управою чеської бюрократії, та все ж воно розвивалося під кожним оглядом краще, як за мадярів» (В.Пачовський); «що включення Закарпаття в рамки ЧСР – це була, безперечно, зміна на краще» (П.Стерчо); що «на відміну від міжвоєнних Польщі та Румунії, де політичне, культурне та соціально-економічне становище українців погіршало (порівняно з довоєнним австрійським періодом), у Чехословаччині становище русинів/українців покращало», адже вони «опинилися в доброзичливому політичному середовищі» (П.-Р. Магочій); що «доля українців Закарпаття в цей час значно поліпшилася», тому що «чехи дозволили карпато-українцям більшу міру політичної та культурної самореалізації, ніж вони будь-коли мали», а «чеський уряд у свої населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав» (О.Субтельний); що «чеське панування на Закарпатті позначилося рядом реформ, більшість яких мала позитивні наслідки» (В.Маркусь); що «в умовах демократичного режиму Чехословацької республіки «Підкарпатська Русь»... прискореним темпом проходила початковий етап буржуазно-демократичного розвитку, доганяючи центральну частину регіону і наближаючись до західних зразків культури й організації суспільства» (І.Поп)¹¹⁷.

Утім, уже сам процес визначення головних напрямів, пріоритетів, форм, методів і навіть мети та ідейних засад чехословацької політики щодо Закарпаття був складним і суперечливим. Як свідчать численні документи, ці питання неодноразово обговорювалися й гостро дискутувалися і в уряді, і в парламенті, і в керівництві різних політичних партій і блоків, і в оточенні президента ЧСР. І це зрозуміло, адже спадщина багатовікового угорського панування на цій землі дісталася Чехословацькій республіці дійсно досить жалюгідна. До її складу відійшла «територія із багатонаціональним, соціально слабо структурованим, політично нерозвиненим і національно недоконститутованим суспільством, якому треба було пройти антипатріархальну революцію, зробити господарство закарпатського селянина товарним, втягнути його в систему економічного самозахисту від докапіталістичних форм фінансового визиску, лихварства, що поставили в кінці XIX ст. закарпатське село на коліна...»¹¹⁸.

Про те, що чехословацькі правлячі кола були в цілому добре обізнані з проблемами Закарпаття і зацікавлені в їх розв'язанні, свідчить, зокрема, промова в Ужгородському жупанаті президента Чехословацької республіки Т.Масарика 23 вересня 1921 р.: «Задовго ще до війни я уважно стежив за вашими справами. Люд Підкарпатської Русі був дуже довго політично і суспільно утискуваний, а духовно просто закріпачений. Через це сталося так, що між людом і так званою інтелігенцією постала глибока прірва. Ваша інтелігенція має тепер спеціальне і тяжке завдання. Інтелігенція без духовного зв'язку з людом, без національного коріння легко розпадається на численні ворогуючі між собою партії і фракції, з яких кожна має мету, зовсім незрозумілу для люду. Цьому мусимо запобігти. Культурне і господарське піднесення руського люду є через це таким нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці – шкільної, виховної, гігієнічної і народногосподарської... Будьте ж усі переконані, що я щиро зацікавлений у добробуті Підкарпатської Русі та її люду»¹¹⁹.

Усвідомлюючи сукупність політичних, господарських і культурних проблем Закарпаття, керівники ЧСР у той же час бачили головне завдання у поступовій інтеграції приєднаного краю до державно-політичної й соціально-економічної системи своєї республіки. Утім, якщо зусилля чехословацької влади з впровадження в життя краю політичної системи, заснованої на засадах демократії, значною мірою мали успіх, то економічні умови життя більшості закарпатських українців за часи чехословацького правління не зазнали значного покращення. Економіка Закарпаття протягом 20-річного періоду не інтегрувалася значною мірою в господарський комплекс міжвоєнної Чехословаччини¹²⁰.

До складу новоутвореної Чехословаччини увійшли 21% території і 26% населення Австро-Угорщини, але майже 70% усієї промисловості. Протягом двох-трьох повоєнних років ця промисловість була повністю відновлена і мала значний експортний потенціал¹²¹. Хоч економічне становище Чехословаччини було підірване світовою економічною кризою 1921–1923 рр., їй вдалося, на відміну від інших країн регіону, досить швидко вийти з кризи, насамперед завдяки подоланню інфляції та зміцненню чехословацької валюти. Крона стала однією з найстабільніших валют в Європі. Вже у 1924 р. виробництво промислової продукції на 7%, а валовий національний продукт – більш ніж на 10% перевищили довоєнний рівень. На середину 20-х рр. стабілізується й економіка ЧСР, починається її значне піднесення, формується єдиний господарський комплекс з розгалуженою промисловою структурою, з сільським господарством, що розвивається, з активними міжнародними торговельними зв'язками. Зокрема, на початок 1929 р. промислові показники збільшилися на 41%, а сільськогосподарські – на 28%. Не випадково другу половину 20-х рр. XX ст. прийнято називати «золотими роками» Чехословаччини, маючи на увазі насамперед її економічне становище. На той час це була розвинута індустріально-аграрна держава із модернізованим виробництвом і сучасною інфраструктурою, в якій понад 40% самодіяльного населення було зайняте в промисловості, торгівлі й на транспорті, а 37% – у сільському господарстві. Вона посідала п'ятнадцяте місце в світі за величиною національного прибутку на душу населення, а в 30-ті рр. увійшла до першої десятки індустріально розвинутих держав світу¹²².

Соціально-економічна політика всіх урядів Першої Чехословацької республіки була спрямована насамперед на зміцнення позицій національної буржуазії. Уже на середину 20-х рр. чеським підприємцям вдалося відтиснути своїх німецьких і угорських конкурентів з панівних позицій в економіці країни. Цьому сприяли аграрна й грошова реформи, спрямовані проти інонаціональних землевласників і капіталу, закони про введення високого мита на імпортовані товари, залучення значних іноземних кредитів та інвестицій для економічної інтеграції окремих історичних регіонів, створення розвинутого внутрішнього ринку й реструктуризації промисловості, розвитку розгалуженої транспортної мережі, електрифікації країни тощо. Інтенсивно розвивався процес концентрації виробництва і капіталу, створення національних картелів й синдикатів, який призвів до того, що понад 80% всього капіталу було зосереджено у чверті акціонерних компаній. Провідне місце в економіці ЧСР посіли такі величезні підприємства, як воєнно-промисловий концерн «Шкода», Вітковицькі металургійні заводи, Празьке металургійне товариство,

концерн з виробництва взуття Т.Баті й ін. Вісім найбільших банків володіли майже 70% банківського капіталу.

Разом з тим найсерйознішою господарською проблемою Чехословаччини протягом усього міжвоєнного періоду було те, що економічний потенціал різних частин республіки був далеко не однаковим і процес їх інтеграції протікав дуже складно. Наприклад, на середину 20-х рр. ХХ ст. питома вага зайнятих в промисловості у Словаччини була в 2 рази, а в Закарпатті – більш ніж у 4 рази нижчою, ніж в Чехії. Зокрема, Закарпаття, на яке припадало 9% території і близько 5% населення країни, мало тільки 0,7% виробничих потужностей, споживало в 25 разів менше електроенергії на душу населення, ніж у Чехії та Моравії¹²³. Воно було патріархальною і землеробською за своїм укладом частиною країни, багатою місцевими продуктами, шкірою й іншою сировиною, але не маючою жодного підприємства з переробки сировини, шкіри, м'яса тощо. Усе це вивозилося для переробки в інші регіони, а потім як готовий продукт ввозилось знову в Закарпаття і реалізовувалось за високими цінами.

Нерівномірність економічного розвитку продовжувала зберігатись і надалі, незважаючи на спроби чехословацького уряду покращити ситуацію. За даними перепису 1930 р., 71,6% самодіяльного населення Закарпаття було зайнято в сільському господарстві чи на роботах, пов'язаних із лісом (а серед русинів-українців краю цей показник був ще вищим – 82%) і лише менше 11% – у промисловості й ремеслі. Майже всю торгівлю й дрібну промисловість було зосереджено в руках місцевих угорців і євреїв, які становили відповідно 15,4% та 12,8% населення краю, або чехів, які на той час становили майже 3% населення Закарпаття¹²⁴. Чеський та іноземний фінансовий капітал все активніше проникав у всі сфери економічного життя краю, насамперед у ті галузі, що при найменших витратах давали найвищі прибутки. У 1931 р. в Словаччині й на Закарпатті діяли 14 іноземних акціонерних товариств зі статутним капіталом у 283 млн крон¹²⁵.

Серед основних заходів чехословацького уряду, спрямованих на поліпшення економічної ситуації в Закарпатті, найважливішою була аграрна реформа. Проведення земельної реформи було найголовнішою потребою. Адже більше половини земельної площі краю належало великим австрійським і угорським землевласникам, державі та церкві. Граф Шенборн-Бухгейм мав 133 тис. га землі, держава – 322 тис. га, а церква володіла понад 15 тис. га найродючої землі. Більше 600 тис. га належало дрібним сільським господарям, яких налічувалося понад 410 тис. душ (приблизно 63 тис. селянських господарств), тобто на одного дрібного землероба припадало близько 0,67 га землі¹²⁶. Безземелля змушувало закарпатських селян масово вдаватися до кабальної оренди, здольщини, відробітків за мізерну частину урожаю. Великою перешкодою на шляху раціонального господарювання були несприятливі умови землекористування – низька продуктивність переважно екстенсивного сільськогосподарського виробництва, обумовлена природними, географічними та суспільно-історичними чинниками, велика роздрібненість землі, черезсмужжя тощо. Злидні й голод були масовим явищем на Закарпатті в перші повоєнні роки, тому першим кроком чехословацької влади було створення у 1919 р. в Ужгороді Краєвого зернового союзу, в обов'язки якого входила закупка за кордо-

ном, головним чином у Румунії, зерна та його розподіл серед населення Закарпаття, що потерпало від голоду¹²⁷.

У 1919–1920 рр. у ЧСР була проведена аграрна реформа, яка торкнулася й Закарпаття. Зокрема, згідно з так званим заборовим законом, ухваленим Національними зборами у квітні 1919 р., держава набула права земельного відчуження (конфіскації за грошову винагороду) у власників, які володіли землею понад 150 га, з передачею за викуп малоземельним селянам. Для проведення аграрної реформи на Закарпатті наприкінці 1920 р. в Ужгороді була створена «Окружна (обласна) канцелярія державної земельної служби», якою протягом 1921–1923 рр. було відчужено 239 тис. га землі, що належала 104 великим землевласникам. З них близько 60 тис. га було передано 30 тис. сільських родин (130–160 тис. осіб), які проживали у 250 селах або поселеннях краю і з яких близько 6 тис. були безземельними (вони отримали по 1,5 га землі). Власниками іншої, більшої, частини конфіскованої землі стали держава, чеські колоністи та сотні змішаних акціонерних товариств й компаній, найбільшою з яких була фірма «Латориця» з французьким, швейцарським і чеським капіталом, що практично за безцінь викупила у графа Шенборна понад 130 тис. га закарпатської землі та лісів¹²⁸.

Отже, аграрна реформа частково розформувала найбільші землеволодіння, що колись були власністю угорської аристократії та поміщиків, дещо змінила соціальне обличчя закарпатського села. Адже зросла питома вага середнього селянства, яка володіла 5–10 га землі. Земля ставала об'єктом купівлі-продажу, що приводило в рух закарпатське суспільство в напрямі до ринкової економіки. Цьому сприяло і відкриття в 1920 р. в Ужгороді першого в історії Закарпаття Підкарпатського банку для збереження грошової маси населення та надання кредитів, а згодом відкриття філіалів Чехословацького промислового банку, Словацького аграрного банку та інших банківських установ: у 1929 р. в краї їх діяло 16. Не менш важливим у цьому плані був розвиток кооперативного руху в Закарпатті, який набув особливо широкого розмаху після ухвалення відповідного закону в 1926 р. Зокрема, були створені Крайовий дружствений (кооперативний) союз в Ужгороді та Торговельний союз господарських дружств (кооперативів), а також сотні різних місцевих кооперативів – кредитних, господарських, споживчих і за окремими галузями господарської діяльності. На кінець 1935 р. в Закарпатті було 357 різних кооперативів, але найбільше з них було організацій кредитної кооперації – 172, які розпоряджалися пайовим капіталом понад 3 млн крон. Членами кредитних товариств були понад 47 тис. осіб, переважно селяни, які використовували кредити насамперед для оплати придбаних земельних ділянок. Про розміри кредитної діяльності в Закарпатті свідчать такі дані: у 1935 р. від членів кооперативів було прийнято майже 77,5 тис. векселів, переважно на суми від 500 до 1000 чехословацьких крон. А обіг Крайового дружственого союзу як фінансового центру кооперативів Закарпаття становив майже 800 млн крон. Ним, зокрема, було надано кредитів на суму 32,5 млн крон¹²⁹. Отже, кооперація за підтримки держави стала у міжвоєнні роки одним з важливих факторів економічного життя на Закарпатті.

Позитивним моментом проведення земельної реформи було й те, що сільське господарство Закарпаття насамперед завдяки чеським фахівцям зробило крок впе-

ред у напрямі меліорації та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищувалася його технічна озброєність, змінювалася структура земельних угідь, посівних площ, спеціалізація, завдяки чому врожайність зерна зросла на 50%, а також зростала продуктивність тваринництва, відкривалися нові можливості для розвитку лісного господарства, садівництва і виноградарства. Наприклад, на здійснення різнопланових робіт з меліорації (регуляція водяних потоків та укріплення берегів річок, розбудова дамб, гребель і мостів, дренажні й осушувальні роботи, постачання води сільським общинам тощо) протягом 1921–1935 рр. держава витратила понад 80 млн крон. На розвиток лісного господарства, яке посідало важливе місце в економіці Закарпаття, оскільки майже половина території краю була покрита лісами, чехословацький уряд виділяв значні інвестиції, що спрямовувалися на будівництво лісних і вузькоколіїних залізничних доріг, упорядкування водних потоків для сплаву лісу й інші акції, що створювали також нові робочі місця для місцевого населення, а на розвиток традиційного для Закарпаття виноградарства (розширення площ і асортименту сортів, охорону виноградників від шкідників, будівництво державних винних погребів, організацію виставок і торгів вина тощо) держава за період з 1919 по 1935 рр. виділила 7 млн крон¹³⁰. Чехословацький уряд уперше організував на Закарпатті низку землеробських дослідних станцій, шкіл та інших державних і громадських інституцій, котрі здійснювали агротехнічну, організаційну, пропагандистсько-просвітницьку діяльність серед місцевого населення, що сприяло поступовому перетворенню закарпатського селянина-робітника на землеробського підприємця-газду.

Та практичні наслідки реформи були досить обмеженими і не вирішували земельного питання. І наприкінці 1930-х рр. значна кількість земель Закарпаття перебувала в руках великих землевласників (бл. 20%, або 239 тис. га), а також держави і церкви, тоді як близько 70% сільських господарів краю мали менш ніж 2 га землі та лише 18% мали від 2 до 5 га¹³¹. Зокрема, як свідчать статистичні дані, понад 110 тис. дрібних сільських господарств володіло удвічі меншою площею землі, ніж 708 великих землевласників: якщо на одного дрібного сільського господаря припадало в середньому 3,5 га землі, то на одного великого землевласника-газду понад 1100 га¹³². Значно відставало Закарпаття від інших частин Чехословаччини й за рівнем забезпечення сільського господарства тяглою силою та механізаторськими приладами. У 1925 р. лише 82 тис. господарств краю використовували як тяглову силу одного коня, тоді як інші 30 тис. господарств не мали жодного. А із загальної кількості сільськогосподарських машин на Закарпаття приходилось лише 8%, тоді як на Словаччину – 18, а на Чехію – 56%¹³³. Сільська біднота Закарпаття, особливо гірських районів, через малоземелля і далі змушена була вдаватись до кабальної відробіткової оренди, здольщини та інших феодалських форм земельних відносин, щороку відправляючись на сезонні роботи в поміщицькі господарства рівнинних областей, а також шукати роботу в Чехії, а то і далеко за кордоном, наприклад в Америці, Канаді, Аргентині¹³⁴. Щорічно від 50 до 70 тис. закарпатських сільськогосподарських робітників були безробітними¹³⁵. Важке становище закарпатських селян погіршувалося також через непосильне державне оподаткування, яке часто доповнювалося насильницьким і протизаконним стягуванням податкових

боргів місцевими державними службовцями. Чехословацька влада не мала успіху й у переміщенні верховинських фермерів із гірських селищ на родючіші низини південної частини Закарпаття. Урожайність у Закарпатті і в 1937 р. була на 64% нижчою, ніж у Чехії¹³⁶.

Щодо промисловості Закарпаття, то після розпаду Австро-Угорщини вона опинилася в повному застої, адже до війни практично вся економіка краю була зорієнтована на Угорщину і втрата угорського ринку було тяжким ударом для тих небагатих підприємств землеробної, лісової, видобувної та обробної промисловості, що існували в ньому. А в інших частинах Чехословаччини, а також в Польщі та Румунії, зв'язаних з ЧСР торговельними угодами, промислова продукція Закарпаття стикалася з великою конкуренцією: чимало підприємств краю вимушені були припинити свою діяльність, а нові галузі промисловості відкривалися дуже повільно і в обмежених кількостях. І все ж промислові підприємства краю, що складались переважно з двох типів – державних і приватних, поступово пристосовувались до потреб внутрішнього й зовнішнього ринку, збільшували випуск своєї продукції. Водночас за рахунок сільського зростала чисельність неземлеробського населення Закарпаття. Зокрема, протягом 1921–1930 рр. зайнятість населення в промисловості збільшилася з 63 до 85,5 тис. осіб, відповідно у торгівлі – з 28 до 41,5 тис., на транспорті – з 15 до 23 тис. Сільських робітників, які працювали поденниками, наймитами, чорноробами, будівельниками, налічувалося 100–110 тис. Отже, загальна кількість робітників найманої праці становила в Закарпатті у 1930 р. 250–270 тис. осіб¹³⁷.

Провідною галуззю Закарпаття у міжвоєнні роки була лісозаготівельна й деревообробна промисловість, швидкий розвиток її обумовлювався великою кількістю лісів, що займали 48,5% території краю (понад 612 тис. га), зростанням попиту на такі цінні породи карпатського лісу, як смерека, ялиця, дуб, бук та ін., а також значною увагою до неї держави, яка володіла майже половиною всіх лісів краю і вкладала в цю прибуткову галузь чималі кошти. Про обсяг лісозаготівель можна судити з даних трьох дирекцій державних лісів – Ужгородської, Буштинської та Рахівської, яким належала ціла низка великих лісопилних заводів, більшість з яких була побудована у 1920-х рр. і обладнана за останнім словом техніки. Якщо у 1921–1925 рр. ними було заготовлено 512 тис. куб. м деревини, то в 1926–1930 рр. – 766 тис. куб. м. Масштабній експлуатації «зеленого золота» Карпат сприяло прокладення густої сітки вузькоколіюк з лісових масивів до деревообробних підприємств, спорудження гребель-водозборів з метою підняття рівня води в закарпатських річках для сплаву деревини на нижні склади тощо¹³⁸.

Найцінніші породи із закарпатських лісів вивозили на переробку в чеські землі, до Угорщини, Австрії, Німеччини й інших європейських країн. Частина заготовленої деревини перероблювалась на державних і приватних підприємствах, яких у Закарпатті у міжвоєнні роки налічувалося близько 50. До найбільших із них слід віднести підприємства, які належали дирекціям державних лісів, наприклад, Ужгородську меблеву фабрику «Мундус», де працювало від 250 до 400 робітників, а також акціонерним товариствам «Латориця», «Сольва», «Кронбергер», «Ріхард Фреєр і Компанія» та ін. Зокрема, остання володіла сірниковою фабрикою «Вул-

кан» у Чинадійово потужністю у 10 млн коробок на рік, що повністю задовольняло потреби місцевого населення у сірниках. Окремі підприємства експортували свою продукцію до зарубіжних країн. Так, вироби лісопильного заводу у Вишкові експортували в Італію, Іспанію, а продукцію деревообробного підприємства в Нижньому Бистрому – навіть в Англію.

Значним попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках користувалася продукція закарпатських лісохімічних заводів, пов'язана головним чином з військовими замовленнями. На трьох найбільших у Центральній Європі лісохімзаводах – Перечинському, Свалявському і Великобичківському, споруджених ще в другій половині XIX – на початку XX ст. і реорганізованих у міжвоєнні роки чеським капіталом (належали акціонерним товариствам), щороку перероблювалося 300 тис. куб. м букової деревини. Тут, безпосередньо в цехах, на заготівлі й транспортуванні лісу, працювало 5–6 тис. робітників¹³⁹.

Традиційними галузями виробництва в Закарпатті у міжвоєнні роки, як і раніше, був видобуток солі, розробка рудних і нерудних покладів. Видобуток солі був зосереджений на Солотвинських солекопальнях. Це було єдине державне підприємство, яке з 1920 р. постачало різні види солі для всієї Чехословацької республіки. За рахунок технічного удосконалення, механізації виробничих процесів тут постійно зростав обсяг видобутку солі. Якщо перед Першою світовою війною в шахтах Солотвинського солерудника добували щодня 40 вагонів солі, то у 1920-х рр. – 50 і більше вагонів¹⁴⁰.

Дальшого розвитку набула розробка нерудних покладів: граніту, каоліну, мармуру, вогнетривких і гончарних глин, вапняку, андезиту, трахіту, ріоліту, вулканічного туфу тощо. Зокрема, кам'яні кар'єри у передмістях Ужгорода, Мукачєвого, Севлюша та Хуста були обладнані сучасними машинами і виробляли щороку 5 тис. вагонів (35 тис. куб. м) добротного шляхового й будівельного матеріалу. Щебінь Радванського кар'єру в передмісті Ужгорода, на якому працювало 200–300 робітників, використовувався, наприклад, для будівництва залізничних мостів і тунелів краю, а також експортувався в Угорщину, а щебінь Кам'яницького кар'єру широко використовувався під час будівництва адміністративних і приватних будинків в Ужгороді¹⁴¹. Власне, будівельна промисловість Закарпаття охоплювала низку цегельно-черепичних підприємств, що діяли в Ужгороді, Мукачєвому, Береговому, Севлюші й Хусті. Зокрема, у Береговому на трьох заводах, що належали цегельно-черепичному акціонерному товариству «Конт і Вінклер», працювало 600 робітників¹⁴².

Зазнали подальшого розвитку й традиційні для Закарпаття галузі харчової промисловості, зокрема борошномельна. До неї належали парові та водяні млини, власниками яких були казна, підприємці-орендарі, заможні селяни. На початку 30-х рр. у краї налічувалося понад 600 діючих млинів, у тому числі 64 парових, найбільш технічно обладнані з яких працювали в Ужгороді, Мукачєвому, Береговому, Буштині, Тересві, Чинадійовому тощо. Щороку ними перероблювалося на борошно 15 тис. вагонів, або близько півмільйона центнерів зерна (пшениця, жито, кукурудза та ін.)¹⁴³.

Досить розвинутою галуззю харчової промисловості було винокуріння. Так, в середині 1930-х рр. три найбільші спиртогорілчані заводи – Ужгородський, Му-

качівський і Севлюський викурювали близько 14 тис. гектолітрів спирту, а 15 інших, менших, винокурень краю виробляли до 8 тис. гектолітрів. Щоправда, розширенню їх виробництва перешкоджали дії чеських і словацьких монополістичних об'єднань і встановлені державою квоти на виробництво та збут спиртних виробів, внаслідок чого спиртогорілчана промисловість Закарпаття могла виробляти лише одну третину всієї кількості реалізованих спиртних виробів – решту звозили зі Словаччини та Чехії¹⁴⁴.

У міжвоєнні роки на Закарпатті діяли також кілька добре обладнаних технічно скотобоєнь, олійниць, оцтових, виноробних заводів та інших підприємств з переробки сільськогосподарської сировини. По одному підприємству були представлені в Закарпатті пивоварна промисловість – завод Шенборна в Підгор'ях поблизу Мукачєвого, що виробляв щороку 30 тис. гектолітрів пива, яке користувалося попитом навіть у чеських землях, і тютюнова промисловість – мукачівська фабрика, що випускала сотні тисяч цигарок з місцевої сировини і на якій працювало 600 робітників (здебільшого жінки)¹⁴⁵.

Поряд з розвитком фабрично-заводської промисловості у міжвоєнному Закарпатті зберігалось і розширювалось й дрібне виробництво, зокрема діяло 18 тис. промислово-ремісничих концесійних закладів, сотні підприємств ремісничо-кустарного типу, що здебільшого були зосереджені в містах і містечках краю і на яких було зайнято не більше 5 робітників. Наприклад, у 1930 р. в Ужгороді працювало понад 600 таких дрібних підприємств, переважно кустарних майстерень, на яких було зайнято близько 3 тис. осіб. Поширенню домашніх промислів, ремесла сприяли організація на місцях фахових курсів, виставок виробів, міських і сільських ярмарків, діяльність промислово-ремісничих спілок і торговельних акціонерних товариств тощо. Продукція закарпатських кустарів-ремісників користувалась попитом по всій Чехословаччині та за кордоном¹⁴⁶.

Розвиток сільськогосподарського і промислового виробництва вимагав дальшої електрифікації краю. На початку 1920-х рр. в окремих містах і містечках (Ужгороді, Мукачєвому, Береговому, Великому Березному, Хусті, Іршаві, Тячеві) існували електростанції, які працювали на парових двигунах незначної потужності й належали міським управам і окремим власникам. З 1925 р. всі ці підприємства були підключені до «Підкарпатських електричних заводів». З метою розширення електрифікації та її централізації у 1929 р. в Ужгороді було створено акціонерне товариство «Підкарпатські електрарні», яке наступного року розпочало будівництво в Ужгороді парової електростанції з трифазовою розподільною сіткою, а також гідроелектростанції з каналом у с. Невицьке до Ужгорода. На спорудження цього гідровузла було витрачено 30 млн крон. Електростанція щороку виробляла 20 млн кіловат-годин електроенергії, яка поставлялась у все Закарпаття і навіть до Східної Словаччини. На кінець 1935 р. електроенергією були забезпечені 65 міст і сіл Закарпаття з населенням понад 215 тис. осіб. Утім, незважаючи на очевидний прогрес, Закарпаття, порівняно з Чехією, продовжувало відставати у використанні електроенергії, особливо в сільській місцевості, де було електрифіковано лише 13% сільських громад краю¹⁴⁷.

Велику увагу приділяв чехословацький уряд розвитку в Закарпатті шляхів сполучення з метою зв'язати край зі Словаччиною та Чехією і створити більш спри-

ятливі умови для поглиблення торговельно-економічних відносин у рамках єдиного господарського комплексу. При цьому враховувались і військово-стратегічні міркування – використати територію Закарпаття як міст, який би зв'язував Чехословаччину із її союзницею Румунією (оборонна концепція так званої Малої Антанти для протистояння територіальному ревізіонізму з боку Угорщини).

Щодо залізничного сполучення, то тут ще до світової війни були прокладені залізниці, які з'єднували Закарпаття з Угорщиною, Румунією, Трансильванією і Галичиною. На початку 1920-х рр. протяжність залізниць у Закарпатті (разом з вузькоколіїлками) становила 600 км, тобто на 1 км залізничних шляхів припадало 20 кв. км площі (в Чехії, для порівняння, – трохи більше 8 кв. км площі). Тому в урядових колах ЧСР розроблялися плани щодо розширення на Закарпатті мережі залізничного сполучення, насамперед в напрямку Словаччини і Чехії, а також Румунії та Польщі. І хоча були продовжені окремі залізничні дільниці й побудовані кілька залізничних станцій, більшість проектів чехословацької влади залишилися нереалізованими через несприятливу міжнародну ситуацію, фінансові проблеми та нетривалість існування Першої Чехословацької республіки¹⁴⁸.

Кращими були її досягнення в будівництві на Закарпатті мережі сучасних і ремонті старих доріг, мостів та інших комунікаційних об'єктів. На початку 1920-х рр. у краї було всього 2 тис. км державних, муніципальних і сільських доріг, тобто на 1 км шляхів припадало 6 кв. км площі, тоді як у Чехії, Моравії і Сілезії – 1,45 кв. км площі. Тому в міжвоєнні роки за рахунок держави і місцевих бюджетних асигнувань активно споруджувалися й упорядковувалися шосейні шляхи, в тому числі й головний, що перетинав усю територію краю із заходу на схід на його південному кордоні. Від 1920 до 1933 рр. на Закарпатті було прокладено кам'яних, бетонних і асфальтових шляхів понад 170 км, інших шляхів – 400 км, споруджено десятки мостів, у тому числі залізобетонних і залізних в Ужгороді, Великому Бичкові, Рахові, Іршаві й інших містах краю¹⁴⁹.

У 1929 р. для повітряного сполучення в Ужгороді був споруджений аеродром, а також залізобетонні ангари для літаків, адміністративний будинок і житло для службовців. Ужгород одержав повітряний зв'язок з іншими містами Чехословаччини та сусідніми країнами.

До позитивних наслідків господарської політики на Закарпатті слід віднести й будівництво нових шкіл, лікарень, адміністративно-господарських і культурних об'єктів, багато з яких функціонують і нині. Небаченого розмаху, наприклад, набрало будівництво в адміністративному центрі краю – Ужгороді: у 1920–1938 рр. кількість будинків у місті зросла майже втричі – з 1274 до 3300, а населення – в півтора рази (з 20,5 до 35 тис. осіб). На розбудову й впорядкування міських комунікацій (водопровід і каналізація), влаштування вулиць, регулювання русла р. Уж, а також розв'язання низки фінансових і технічних проблем було витрачено понад 180 млн крон, з них лише 30 млн – з міського бюджету, решту виділила держава¹⁵⁰. Прикрасою Ужгорода стала збудована протягом 1934–1936 рр. у конструктивістському стилі за проектом чеського архітектора А.Крупки будова Земської управи (Крайового уряду) Підкарпатської Русі, що обійшлася державі в 17 млн крон, а також адміністративний і житловий квартал у центрі міста, відомий як «Галагов»¹⁵¹. За 15 років Ужгород перетворився практично на нове сучасне європейське місто

з власним архітектурним обличчям, став справжнім адміністративно-політичним, культурно-освітнім і торговельно-економічним центром краю.

Про активну й у цілому досить ефективну господарську політику чехословацького уряду в Закарпатті свідчить також те, що у розвиток краю вкладалося назагал більше коштів, ніж вилучалося з нього: з 1919 по 1933 рр., наприклад, з державних фондів на це було виділено близько 1,6 млрд крон. Лише Міністерство громадських робіт ЧСР з 1920 по 1935 рр. у розбудову Закарпаття вклало 490 млн крон, тобто щороку по 30,5 млн крон¹⁵².

Однак і Чехословаччину не ominула світова економічна криза 1929–1933 рр. з її негативними наслідками. Одним з них було масове безробіття, що на початок 1933 р. досягло майже 1 млн осіб. Найбільша їхня кількість припадала на Словаччину (300 тис. осіб) і Підкарпатську Русь (до 100 тис.). Близько 80% дрібних підприємств лісозаготівельної й деревообробної промисловості, а також більшість залізрудних шахт і склозаводів Закарпаття вимушені були припинити роботу. Через нерентабельність з переборами працювали металургійні й металообробні підприємства у Фвідешові та Кобилецькій Полянї, а в Довгому металургійний завод у 1929 р. повністю припинив роботу. Наполовину скоротили виробництво цегельно-черепичні заводи, на третину – лісохімзаводи. Зайнятість робітників на середніх і великих підприємствах краю зменшилася на 30–40%¹⁵³.

Економічна криза в промисловості Закарпаття порівняно з чеськими землями була більш затяжною і тісно перепліталася з аграрною. Остання яскраво виявилася в глибокому падінні цін на сільськогосподарські продукти, знеціненні м'яса, у значній різниці в цінах на них у західних і східних областях республіки і масовому вивозі продуктів за межі краю, а також у значному збільшенні заборгованості господарств основної маси селянства і посиленні процесу соціального розшарування у закарпатському селі. Бідність досягла таких розмірів, що у багатьох селах краю, особливо на Верховині, у 1932 р. лютував голод. Вкрай важке соціально-економічне становище, погане харчування й голод, антисанітарні умови тощо призводили до високої смертності на Закарпатті, особливо серед дітей. У краї 17% народжених дітей вмирали, не доживаючи першого року. В цілому смертність на Закарпатті в середині 1930-х рр. була вищою порівняно з Чехією та Моравією на 64%¹⁵⁴.

Це вимагало від чехословацького уряду, в якому в результаті позачергових виборів у 1929 р. зріс вплив соціал-демократів, проведення активної соціально-економічної політики, яка за багатьма формами й показниками була порівняно з іншими країнами регіону передовою й досить ефективною. Наприклад, дефіцит державного бюджету ЧСР, який у 1932 р. становив майже 1 млрд крон, активно покривався іноземними (переважно французькими) позиками. У червні 1930 р. був ухвалений закон, який знизив профспілкову допомогу робітникам на третину, але підвищував державні надбавки на дві третини, а період виплати допомоги збільшувався до 26 тижнів (6 місяців). Для сімейних членів профспілок і для працівників з п'ятирічним профспілковим стажем державна надбавка збільшувалася в чотири рази порівняно з профспілковою допомогою. В грудні того ж року був ухвалений закон, яким уряду надавалося 150 млн крон для подолання економічної кризи. Міністерство соціального забезпечення надавало продовольчу допомогу без-

робітним. Влада на місцях, у тому числі й на Закарпатті, намагалася вирішувати питання безробіття шляхом організації громадських робіт з почасовою оплатою. Виплачувалися їй окрема разова допомога у зв'язку з подорожчанням продуктів харчування¹⁵⁵.

У грудні 1934 р. в Ужгороді було засновано спеціальну установу під назвою «Народногосподарська рада для Підкарпаторуського краю», головною метою якої була розробка реальної програми виходу із економічної кризи¹⁵⁶. У зв'язку з масовим безробіттям у Закарпатті було створено Крайове управління посередництва праці з місцевими управліннями, які за період з 1928 по 1938 рік завербували й направили на роботу в чеські землі понад 100 тис. осіб¹⁵⁷.

Утім, незважаючи на всі ці заходи, ані держава, ані суспільство не змогли справитися з настільки масштабною кризою. До того ж у післякризові роки суттєво зменшилися, а то й припинилися асигнування з державного бюджету на спорудження доріг, мостів та інших господарських об'єктів, на розвиток охорони здоров'я, шкільництва на Закарпатті тощо.

Згубні наслідки економічної кризи, що зумовили значне погіршення становища основної маси населення Закарпаття, особливо в сільській місцевості, і призвели до різкого загострення соціальних суперечностей, а також постійне зволікання чехословацької влади з питанням надання гарантованої Паризькою мирною конференцією 1919–1920 рр. і обіцяної Прагою автономії краю істотно вплинули на внутрішньополітичне становище Закарпаття у другій половині 1930-х рр. У краї посилювались античехословацькі настрої, активізувались революційні виступи, страйки (у 1932 р. відбулося 45 страйків, переважно економічного характеру, в яких взяли участь близько 4 тис. осіб¹⁵⁸) тощо, що свідчило про втрату чехословацькою владою підтримки серед політичних лідерів та населення Закарпаття.

Свідченням небезпечних для Праги змін у політичних настроях закарпатців стали, зокрема, результати виборів до парламенту ЧСР 1935 р.: 63% голосів у краї зібрали партії, що були противниками чехословацької влади. Зокрема, переконливу перемогу на них здобули місцеві комуністи, котрі йшли на вибори з гаслом «Всі до бою...», в якому стверджувалася комінтернівська теза, що «капіталізм смертельно хворий» і що народам загрожує імперіалістична війна, вихід з якої один – встановлення влади рад: вони здобули в Закарпатті 24,4% усіх голосів виборців¹⁵⁹. Разом з тим по всій країні збільшувався вплив радикальних екстремістських течій, що виступали проти чехословацької системи буржуазної демократії і за ліквідацію Версальської системи в цілому.

З другого боку, в Європі загострилася міжнародна обстановка і політична криза напередодні Другої світової війни, в центрі якої опинилася Чехословаччина, до якої висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави і насамперед Німеччина, що розпочала підготовку до світової війни. Усі зусилля керівників Чехословацької Республіки не змогли зберегти її від все більшої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували стабільність у Центрально-Східній Європі, дедалі більше потурали експансіоністській політиці нацистської Німеччини, що прикривалася лозунгом права націй на самовизначення. Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була

Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло на зростання й консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Підкарпатській Русі.

Унаслідок Мюнхенського диктату у вересні 1938 р. Чехословацька республіка вимушена була задовольнити ультимативні німецькі вимоги: до Третього райху, зокрема, було приєднано високорозвинену Судетську область, де проживало понад 3 млн німців. Польща, у свою чергу, на початку жовтня отримала Тешинську Сілезію, а на початку листопада 1938 р. за рішенням Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найрозвинутіші райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом Чехословаччина втратила третину своєї території з населенням 5 млн осіб і 40% свого промислового потенціалу. Зраджена союзниками країна опинилась у стані глибокої політичної кризи, із якої поспішили скористатися словацькі та закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголосили автономію, і Прага змушена була нарешті затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). Перша Чехословацька республіка припинила своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий період увійшов у історію як час розбудови Карпатоукраїнської державності, активної, хоча і неоднозначної за оцінками й результатами діяльності автономних урядів краю.

Затверджений Радою міністрів ЧСР 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Закарпаття – Рада міністрів Підкарпатської Русі на чолі з А.Бродієм, лідером русофільського напрямку в краї, – проіснував усього 15 днів. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Але надмірна активність уряду в цьому напрямі відсунула на другий план розв'язання не менш злободенних для Закарпаття проблем – господарсько-фінансових, соціальних, культурних, внутрішньополітичних тощо. Він так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті й економічне становище населення.

26 жовтня 1938 р. федеральний уряд ЧСР звільнив Бродія з посади прем'єра, і його негайно було заарештовано в Празі за «державну зраду» – зв'язки із ворожими республіці закордонними елементами і діяльність на користь Угорщини. Того ж дня новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений А.Волошин – лідер українського напрямку в краї.

Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Згідно з рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. від Закарпаття відходило до Угорщині понад 12% його території – міста Ужгород, Мукачеве, Берегове та майже 100 інших населених пунктів, де мешкало близько 175 тис. осіб (у тому числі понад 33 тис. українців). Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду¹⁶⁰. Уряд

А.Волошина переніс свою канцелярію із Ужгорода до Хуста, що став столицею автономної української держави – Карпатської України, розбудова якої розпочалася швидкими темпами і не в останню чергу завдяки безпосередній підтримці й допомозі з боку галицьких українців, які масово переходили польсько-чеський кордон, поспішаючи на поміч своїм закарпатським братам.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А.Волошина, були надзвичайно складними. В першому після призначення прем'єром інтерв'ю редакторів газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. він досить детально їх розкрив: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молодой держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізниці, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородництво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»¹⁶¹.

На жаль, ці завдання через низку суб'єктивних причин і об'єктивних обставин уряду Волошина так і не судилося здійснити. Зокрема, порівняно з успішними наслідками політичної діяльності уряду А.Волошина, результати його господарської праці були значно скромнішими. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені можливості автономного краю після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини, постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьби з «ворогами української нації» – все це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними проблемами краю.

Щоправда, планів і намірів у цьому напрямі було чимало. 19 листопада 1938 р. Українська народна рада в Хусті видала «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду Волошина. На перший план висувалися проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення скотарства і молочарства. Але найголовніше завдання полягало в тому, щоб забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Річ у тім, що ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна платня залишалася

ся без змін. Щоб запобігти голоду, особливо в гірських районах, автономний уряд пішов на відміну деяких податків. У лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для проведення акції надання допомоги найбільшому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак разові допомогіві заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний розв'язати цю проблему власними силами, А.Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу і солі на зерно з урядами Німеччини й Угорщини. Водночас проводилась певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: в Хусті, зокрема, був створений Красвий уряд робітничого забезпечення¹⁶².

Уже з перших днів своєї діяльності автономний уряд А.Волошина стикнувся ще з однією складною проблемою – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалася за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, утікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалася рееміграція закарпатців у пошуках роботи за кордон. З метою поліпшення становища уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядом Німеччини, Чехо-Словаччини і деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки. Така домовленість була досягнута, і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини і Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічну для Закарпаття проблему безробіття¹⁶³.

Основним багатством краю залишався ліс, і тому уряд робив активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів в Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. В результаті ситуація у лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалося добування солі. Певні позитивні зрушення відбулись у хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) і харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвитку пошт і зв'язку, розробці корисних копалин, мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища у медичному обслуговуванні населення, перспективного значення для краю надавав розвитку туризму тощо.

Однак більшість планів і задумів уряду Карпатської України у вирішенні проблем господарського й культурного будівництва, поліпшення соціального становища та рівня життя населення не були реалізовані. І головна причина цього не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А.Волошина, прорахунках і помилках у його діяльності, що дійсно мали місце, скільки в тому, що за тих внутрішньополітичних і внутрішньоекономічних і особливо міжнародних умов, що склалися у 1938–1939 рр. у краї й навколо нього, Карпатська Україна не

мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Та й часу для цього історія відвела молодій українській державі замало.

На початку березня 1939 р. А.Гітлер прийняв рішення про остаточну ліквідацію Чехо-Словаччини і дав згоду Угорщині на окупацію Карпатської України, що зняло будь-які покрови з політики Німеччини, на заступництво якої до останнього сподівався уряд Волошина. 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною, А.Волошин офіційно проголосив її незалежною державою і назвав склад нового уряду. А 15 березня, коли окремі підрозділи угорських військ уже перетнули кордони краю, в Хусті розпочала свою роботу перша і остання сесія Сойму Карпатської України, на якій було ухвалено документи історичної ваги. Обравши президентом новоствореної української держави Августина Волошина, Сойм ухвалив два конституційних закони. Ними, зокрема, підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, а також затверджувались українські державні мова, прапор, герб і гімн. Того ж дня, 15 березня, Угорщина розпочала загальний наступ, який завершився окупацією щойно проголошеної Карпатоукраїнської держави.

Посилання до розділу 27

1. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1993. – S.460-463.
2. Stępień S. W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej: Społeczność ukraińska // *Przemyskie Zapiski Historyczne*. – 1987. – Т.4-5. – S.140-145; Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku. – Warszawa, 1994. – S.105-109; Mędrzecki W. Ukraińcy // *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*. – Warszawa, 1999. – S.471.
3. Про господарський розвиток східних територій II Речіпосполитої докладніше див.: Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1973. – S.372-386; Drozdowski M.-M. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej // *Polska Odrodzona 1918–1939: Państwo – społeczeństwo – kultura*. – Warszawa, 1988. – S.376-426; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – S.272-285.
4. Див. докладніше: Stępień S. Ukraińskie życie naukowe w Drugiej Rzeczypospolitej // *Polska – Ukraina – Osadczyk: Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Bohdanowi Osadczykowi w 85. rocznicę urodzin*. – Lublin, 2007. – S.181-212.
5. Комар В.Л. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) // *Укр. іст. журн.* – 2001. – С.121.
6. Там само – С.126. Chojnowski A. Koncepcje polityk narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – S.23-239.
7. Федевич К.К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.). – К., 2009. – С.261.
8. Там само. – С.261-262.
9. Там само. – С.262-263.
10. Drozdowski M.-M. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej // *Polska Odrodzona 1918–1939: Państwo – społeczeństwo – kultura*. – Warszawa, 1988. – S.376.
11. Там само. – S.378.
12. Там само. – S.378-379.
13. Weinfeld J. Atlas Statystyczny Polski. Gospodarstwa rolne. – Warszawa, 1925. – Z. II.
14. Weinfeld J. Atlas Statystyczny Polski. Wielka własność. – Warszawa, 1924. – Z. I.